

*Darüüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi / Darüüşşifa Journal Of Islamic
Medical History Research*

e-ISSN: -----

(Haziran / June 2022) 1/1

**İBN BATTÛTA'NIN SEYAHATNÂMESİ İŞİĞİNDA XIV. YÛZYILDA SAĞLIK VE
TIP**

Health and Medicine in the XIVth Century According to Ibn Battuta's Travel Book

ESRA ATMACA

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, İslam Tarihi Ana
Bilim Dalı, Sakarya, Türkiye

Associate Professor, Sakarya University, Faculty of Divinity, Islamic History and Arts,
Department of Islamic History, Sakarya, Turkey

esraatmaca@sakarya.edu.tr

orcid.org/0000-0002-5093-3621

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi /Received: 28 Nisan 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 07 Haziran 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2022

ATIF/ CITE AS

Atmaca, Esra, "İbn Battûta'nın Seyahatnâmesi İşİğİNda XIV. YÛzyılda Sağlık ve Tıp" Darüüşşifa
İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, (Haziran/June 2022) 1/1, 1-15.

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediđi teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Health and Medicine in the XIVth Century According to Ibn Battuta's Travel Book

Abstract

The observations of a traveler and the work he wrote in this way are among the important sources that provide detailed information about the life of that period. In this way, it is possible to obtain information about many social, cultural, political and religious areas of societies that lived centuries ago, and to obtain information about many issues that are not included in general or special history books. The travel book of Ibn Battuta, who lived in the XIVth century, in which the knowledge and experiences he gained during his travels, which lasted for nearly thirty years, are conveyed, is also very important in this respect. Considered as the greatest traveler of the Middle Ages, since he traveled a much wider area than Marco Polo and was found in very important cultural centers, Ibn Battuta, who observed their lives and was seen in societies, suffered from diseases such as plague, malaria, leprosy; from the institutions where patients can apply for treatment; people's search for a cure for their diseases with some methods and practices other than medical treatment; from which diseases and how various plants are used; He talks about what the people of the time did to be healthy and clean. According to this, Ibn Battuta mostly talks about the plague, especially the black plague, and also mentions the malaria he was caught several times. The records about the plague are especially the lands of the Mamluk State such as Egypt-Syria, the lands of the Delhi-Turkish Sultanate in India, especially in Delhi, Mutra; and it consists of what happened in Andalusia. He mentions malaria while citing his observations in Algeria, Tuster and Maldives. Among the hospitals that the traveler gave information about, the hospital that was built by the Mamluk Sultan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun in the XIIIth century in Cairo and therefore called Bîmâristân-ı Kalavun or Bîmâristân-ı Mansûr has an important place. This hospital; It was located in a complex consisting of a mosque, a madrasa, a tomb and a bimaristan. In addition, Ibn Battuta, who mentions that there are hospitals in places such as Aleppo, China, Baghdad and Nusaybin, and the sensitivity of the Merini ruler in the construction of hospitals, also introduces some of these buildings from their architectural aspect. He refers to the use of drugs that have a laxative effect to get rid of diseases, the belief that the body will be purified from the disease, and also emphasizes that he finds himself healed in this way. Among the plants he gave information about, beyder, which he used due to stomach ailment while in Mali and used to empty his stomach; nevre leaf chewed together with tenbul and fevfel in order to strengthen the teeth and make the mouth smell pleasant; Tenbul, which is very valuable for Indians and is more preferred to be given as a gift than gold, is preferred because it gives a pleasant odor to the mouth and facilitates digestion, and is frequently consumed by concubines; Coconut, also known as nargil, used in lamps or by women to make their hair thick and shiny; mehva, which causes headaches if consumed too much; there are products such as iron powder, which is preferred in terms of increasing sexual power. Medieval people tried to get rid of diseases with prayers they prayed as a requirement of their beliefs, besides seeking healing through doctors and the drugs they recommended. It is understood that prayers were made collectively, especially in epidemics such as the black plague, which deeply affected the society, and members of different religions came together for this purpose. The subject related to this is explained in terms of the people of Damascus coming together in the mosque after fasting for three days, begging and praying to Allah for hours, while Jews and Christians participate in the prayer ceremony with their holy books and all their members. In this article, it is tried to raise awareness about the contribution of travel books to the field of history and medical history by examining the aforementioned records. On this occasion, it would be appropriate to remember that works written in different fields have a source value in order to reach historical material.

Keywords: Middle Ages, Medicine, Health, Travel Book, Ibn Battuta

İbn Battûta'nın Seyahatnâmesi Işığında XIV. Yüzyılda Sağlık ve Tıp

Öz

Bir seyyahın gözlemleri ve bu sayede yazdığı eseri, söz konusu dönemin yaşantısı hakkında detaylı bilgiler sunan önemli kaynaklar arasında yer alır. Bu sayede asırlar önce yaşamış toplumların sosyal, kültürel, siyasî, dinî birçok alanı hakkında bilgi edinmek mümkün olmakta, genel veya özel tarih kitaplarının yer vermediği pek çok hususa dair malumata ulaşılabilmektedir. XIV. yüzyılda yaşamış olan İbn Battûta'nın otuz yıla yakın süren seyahati sırasında edindiği bilgi ve tecrübelerinin aktarıldığı Seyahatnâmesi de bu yönüyle oldukça önemlidir. Marko Polo'dan çok daha geniş bir alanı dolaşmasının yanında önemli kültür merkezlerinde bulunması nedeniyle İbn Battûta, Orta Çağ'ın en büyük seyyahı olarak kabul edilir. Bazılarında uzun bazılarında kısa süre içlerinde yaşayarak hayatlarını gözlemlediği toplumların mücadele ettiği veba, sıtma, cüzzam gibi hastalıklardan; hastaların tedavi amacıyla müracaat edebileceği müesseselerden; tıbbî tedavi dışında bazı yöntem ve uygulamalarla hastalıklarına çare arayışlarından; çeşitli bitkilerin hangi hastalıkta nasıl kullanıldığından; devrin insanların sağlıklı ve temiz olmak için neler yaptıklarından bahsetmektedir. Buna göre İbn Battûta en çok veba özellikle de kara veba hastalığını anlatmakta, birkaç kez yakalandığı sıtmaya değinmektedir. Vebayla ilgili kayıtlar özellikle Mısır, Suriye gibi Memlûk Devleti toprakları, Delhi, Mutra başta olmak üzere Hindistan'daki Delhi-Türk Sultanlığı toprakları; biraz da Endülüs'te yaşananlardan oluşmaktadır. Sıtmadan ise Cezayir, Tüster, Maldiv Adaları'ndaki gözlemlerini aktarıırken bahsetmektedir. Seyyah'ın bilgi verdiği hastaneler arasında Kahire'de XIII. yüzyılda Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun tarafından inşa ettirilen ve bu nedenle Bîmâristân-ı Kalavun veya Bîmâristân-ı Mansûr adıyla anılan hastanenin önemli bir yeri vardır. Bu hastane; cami, medrese, türbe ve bîmâristândan oluşan bir külliye içerisinde yer alıyordu. Bundan başka Halep, Çin, Bağdat, Nusaybin gibi yerlerde hastaneler bulunduğuna, Merînî hükümdarının hastane yapımındaki hassasiyetine yer veren İbn Battûta, bu yapılardan bazılarını mimarî yönüyle de tanıtır. Hastalıklardan kurtulmak için müşhil etkisi yapan ilaçların kullanılmasına, bu sayede vücudun hastalıktan arınacağına değinmekte, bizzat kendisinin bu şekilde şifa bulduğuna vurgu yapar. Mali'deyken mide rahatsızlığı nedeniyle kullandığı, mideyi boşaltmak için kullanılan *beyder*; dişleri sağlamlaştırmak, ağzın hoş kokmasını sağlamak amacıyla tenbûl ve fevfel ile birlikte çiğnenen *nevve yaprağı*; Hintliler için oldukça kıymetli olup hediye edilmesinin altından daha makbul görüldüğü, ağıza hoş koku vermesi, hazmı kolaylaştırması nedeniyle tercih edilen, cariyelerin sıkça tükettikleri *tenbûl*; kandillerde kullanılan, saçların gür ve parlak olması için kadınlar tarafından tercih edilen *nârgil/hindistan cevizi*; çok tüketildiği takdirde baş ağrısı yapan *mehvâ*; cinsel gücü artırması yönüyle tercih edilen *demir tozu* gibi ürünler hakkında bilgi verir. Orta Çağ insanı tabipler ve onların tavsiye ettiği ilaçlar yoluyla şifa aramaktan başka inançları gereği yaptıkları dualarla da hastalıklardan kurtulmaya çalışmışlardır. Özellikle toplumu derinden etkileyen kara veba gibi salgınlarda toplu olarak dualar edildiği, farklı din mensuplarının bu amaçla bir araya geldikleri anlaşılmaktadır. Bununla ilgili Dimaşk halkının üç gün oruç tuttuktan sonra mescitte bir araya geldiği, saatlerce Allah'a yalvarıp yakardığı, bu sırada Yahudi ve Hristiyanların da kutsal kitapları ile dua merasimine katıldıkları anlatılır. Bu makalede sözü edilen kayıtlar incelenerek seyahatnâmelerin tarih ve tıp tarihi alanına sunduğu katkı hakkında farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Tıp, Sağlık, Seyahatnâme, İbn Battûta

Giriş

İnsan, var olduğundan beri hayatta kalmanın ve sağlıklı yaşamının yollarını aramaktadır. Onun bu meseleler hakkında duyduğu endişe, beraberinde tıbbî tecrübe edinmesini sağlamakta ve bu konudaki gayretler ise sürekli olarak devam etmektedir. Yaşamın önemli bir konusu olan sağlık ve tıpla ilgili tarihî birikim, bu konuda yazılan çeşitli türdeki eserler yoluyla

günümüze ulaşmıştır. Bunların yanı sıra söz konusu hususlar; gözlemlerini, tuttıkları kayıtlarla sonraki nesillere aktaran seyyahların yazılarında da yer almaktadır. Seyyahların eserleri sayesinde asırlar önce yaşamış toplumların genelde sosyal, kültürel, siyâsî, dinî birçok alanı, bu konu özelinde ise sağlık ve tıpla ilgili uygulamaları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. XIV. yüzyılın önemli seyyahlarından biri olan İbn Battûta (ö. 770/1368-69) gözlemlediği ve kaydederek sonraki nesillere aktardığı şeylerle, gezdiği yerlerdeki Orta Çağ toplumunun sağlık ve tıp alanındaki tecrübeleri hakkında malumat sunan isimlerden biridir.

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî olan İbn Battûta, 703/1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğdu ve 770/1368 yılında Merakeş'te vefat etti. O, dönemin popüler ilimleri olan edebiyat, fıkıh gibi alanlarda adından söz ettiren biri olmasa da yazdığı seyahatnamesi sayesinde dünya tarihinin önemli seyyahlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki İbn Battûta'nın Orta Çağ'ın en büyük seyyahı olduğu söylenir. Zira o, Marko Polo'dan bile çok daha geniş bir alanı gezmiş, üç kıtanın önemli kültür merkezlerinde bulunmuştur. Seyyah'ın yaptığı tüm yolculukların mesafesi hesap edildiğinde 73 bin mil gibi yüksek bir rakam ortaya çıkar. İbn Battûta'nın, yirmi sekiz yıl süren gezilerini kâtibi İbn Cüzeyy'e aktardığı, kâtibin bazen kısaltmak bazen de ilavelerde bulunmak suretiyle tamamladığı, ancak pek fazla müdahale etmediği anlaşılabilir eseri *Tuhfetü'n-Nazzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve 'Acâibi'l-Esfâr*,¹ İslâm Tarihi literatüründe *Rihle/Rihletü İbn Battûta* adıyla meşhur olmuştur.²

İbn Battûta'nın seyahatnâmesi üzerinden çeşitli coğrafyalar hakkında yapılan genel araştırmaların yanı sıra fıkıh³ ve hadis kültürü,⁴ tasavvufî hayat,⁵ yemek kültürü,⁶ siyer⁷ gibi sosyal, kültürel ve ilmî hayatla ilgili özel çalışmalar yapılmıştır. Bu makalede ise Seyyah'ın gözlemlerinden yola çıkılarak XIV. yüzyılın sağlık ve tıpla ilgili tecrübeleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Makaleye konu olan seyyah, 725/1325 yılında yirmi iki yaşındayken Tanca'dan hac niyetiyle yola çıkıp Kuzey Afrika sahilleri, İskenderiye, Kahire, Saîd, tekrar Kahire, Suriye, Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye, Antakya, Dimaşk, Hicaz (haccını ifa etti), Kadisiye, Necef, Bağdat, Basra, Übülle, Abadan, Tüster, İsfahan, Bağdat, Sâmerâ, Tikrit, Cezîre-i İbn Ömer, Nusaybin, Sincar, Mardin, Bağdat, Cidde'den Kızıldeniz üzerinden Yemen, Cebele, Taiz, San'a, Aden, Somali, Kenya, Tanzanya, Zafâr, Nevze, Hindistan'a niyetle Cidde limanından hareket etse de fırtına nedeniyle Kahire, Gazze, Kudüs, Remle, Akkâ, Lazkiye, Alanya, Antalya, Isparta, Eğirdir, Denizli, Tavas, Muğla, Milas, Barçın, Konya, Erzurum, Birgi, Ayasuluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik, Mekece, Geyve, Göynük, Bolu, Kastamonu, Sinop'tan deniz yoluyla Kırım, Deştikıpçak, İstanbul, tekrar Deştikıpçak, Saraycuk, Harezmi, Herat, İndus Vadisi, Delhi, Mangalore, Dehfetten, Kaliküt, Malabar sahilleri, Maldiv, Bengladeş, Cava, Sumatra, Malaka

¹ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta/Tuhfetü'n-Nazzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve 'Acâibi'l-Esfâr*, 2 Cilt, Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.

² A. Said Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/361-368.

³ Aydın Taş, "Seyahatnâmelerde Fıkıh Kültürü: İbn Battûta Örneği", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, XIV/2, 423-492.

⁴ Yunus Macit, "Seyahatnâmelerde Hadîs Kültürü: İbn Battûta Örneği", *Turkish Studies= Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2012, VII/3, 2815-2836.

⁵ Abdulcebbar Kavak, "Seyyah İbn Battûta'nın Gözüyle 14. Asır İnan Toplumunda Tasavvufî Hayat", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/25, 432-456.

⁶ Altan Çetin, "İbn Battûta'ya Göre XIV. Asır Türk ve İslâm Dünyasında Yemek Kültürü", XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara, *Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt, Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi Tarihi*, s. 1-26.

⁷ Şaban Öz, "Siyer Kaynağı Olarak Seyahatnâmeler – İbn Battûta Seyahatnamesi Örneği", *ASD: Akademik Siyer Dergisi = Journal of Academic Sirah*, 2021, II/3, 2-19.

Boğazı'ndan dönerek Malezya'daki Kakula, bazılarınca efsanevî sayılan Tavâlisî, Çin, Zeytûn, Pekin, Sumatra, Cava, Malabar kıyıları, Basra Körfezi, Bağdat, Suriye, Mısır, Hicaz (hac), Mısır, İskenderiye, deniz yoluyla Tunus (750/1349), Sardinya Adası, Cezayir, son olarak da Fas'a gelip Merînî sultanı tarafından kabul edilmiş ve seyahatinin birinci kısmını bu şekilde sona erdirmiştir. Merînî Devleti hakkında biraz abartılı övgülere yer veren İbn Battûta, Fas'ta bir müddet kalmasının ardından Endülüs, Malaga, Gırnata, Merakeş, Mali ve Nijer'e seyahat etmiş daha sonra Merînî hükümdarının emriyle Fas'a dönmek zorunda kalmıştır (754/1353).⁸

Dönemin biyografi türü eserlerinde İbn Battûta'nın hayatını ele alan sınırlı sayıda müellif vardır. Bunların bir kısmı olumsuz eleştirilere yer vermektedir. Mesela İbn Hacer, onun doğuda ve batıda gittiği bölgelere genel olarak değindikten sonra onun anlattıklarının uydurma olduğunu iddia edenlerin varlığından bahseder.⁹

Bu makalede İbn Battûta'nın Seyahatnâmesinde bir vesileyle bahsettiği hastalıklar, maddî ve manevî tedavi arayışları, sağlıkla ilgili müesseseler, ayrıca tedavi amacıyla kullanılan bitkilere dair konular ele alınacaktır.

1. Hastalıklar

İbn Battûta'nın seyahati sırasında aldığı notlar arasında en çok veba, biraz da sıtma,¹⁰ humma, cüzzam¹¹ ve sedef hastalığı hakkında bilgiler yer almaktadır. Tarih boyunca birçok veba salgını tecrübe edilmiştir. Ama bunlar içerisinde üç tanesi diğerlerine oranla daha yıkıcı etkilere sahiptir.¹² Bunlardan dünyanın tamamını etkisi altına alan kara veba, etkileri nedeniyle birçok araştırmaya konu olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Kara veba, genellikle insanların koltuk altı veya kulak arkalarından başlayarak çeşitli uzuvlarına yayılan hıyarcık/bubon denilen şişliklerle kendini gösteren, ilk belirtiden yaklaşık iki gün sonra hastanın hayatını kaybetmesine yol açan bir hastalıktır.¹³ İbn Battûta'nın yaşadığı yıllar, kara vebanın en yoğun görüldüğü dönemdir. Dolayısıyla onun kayıtlarında diğer hastalıklara veya vebalara kıyasla bu salgın

⁸ Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19/361-368.

⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), 3/480-481.

¹⁰ Sıtma, plazmodyum adı verilen parazitlerin alyuvar ve karaciğer hücrelerini ele geçirmesinden kaynaklanan bulaşıcı bir hastalıktır. Parazitler, vücuda iltihaplı bir Anofel sivrisineğin ısırmasıyla geçer. Dört ayrı tipi olan sıtmanın hepsinde gripi andıran ön belirtilere veya erken belirtilere rastlanır. Bunlardan bazıları baş ağrısı, hafif ateş, bulantı ve kas ağrısıdır. Birkaç gün sonra periyodik ateşlenme nöbetleri başlar. Bu nöbetler hastayı oldukça yorgun düşürür. <https://tr.khanacademy.org/science/health-and-medicine/infectious-diseases/malaria/a/what-is-malaria>. İbn Battûta'nın da aynı şekilde halsizlik çektiği görülmektedir.

¹¹ Arapça'da "elin kesilmesi, parmakların düşmesi" anlamındaki cüzâm kelimesi, bulaşıcı lepra vak'alarında görülen ciddi bozukluklar demektir ve Türkçe'de cüzzâm diye söylenir. İslâm tıp literatüründe "aslan hastalığı", "fil hastalığı" gibi adlarla da anılır. Hastalık hakkında detaylı bilgi için bk. M. Zeki Palalı, "Cüzzam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/150-152.

¹² Üç büyük veba salgınından birincisi VI. yüzyılda ortaya çıkan ve "Büyük Justinyen Vebası" denilen salgındır. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Mâ Ravâhü'l-Vâ'ün fi Ahbâri't-Tâ'ün*, thk. Muhammed Ali el-Bâr (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 20-21. Aslında Büyük Justinyen Vebası'ndan bin yıl önce Atina'da büyük bir veba salgınının olduğu bilinmekte ve bazı kaynaklarda bu salgının detaylarına dair bilgiler yer almaktadır. Robert J. Littman, "The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology", *Mount Sinai Journal of Medicine* 76 (2009), 456-467; Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Belge Yayınları, 2019), 92-93.

¹³ Esra Atmaca, *Kara Veba- Memlûkler'de Salgın ve Toplum (749/1348-49)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2021), 17-18.

hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır. Seyyah'ın veba hakkındaki kayıtları genellikle şehirlerdeki ölüm sayıları veya özel bazı kişi veya grupların vebadan etkilenmelerine dairdir.

İbn Battûta, Mısır'a gittiğinde buradaki müesseseler, mahalleler ve önemli mekânlar hakkında bilgi verirken Nil Nehri hakkında bir bahis açmıştır. Bu nehrin suyunun yüksekliği, bölgenin tarımında o yıl yaşanacak bereket veya kıtlığın habercisidir. Suyun yüksekliği on altı arşını bulduğunda yeterli düzeyde sulama yapılabilenekte, bir arşın daha yükseldiğinde bereket artmaktadır. Ancak on sekiz arşına çıkması halinde ekili alanlara zarar veren, devamında da vebaya sebep olan bir durum ortaya çıkar. Bu meselede Nil'in yüksekliği ile veba, kıtlıkla ve kıtlığın oluşturduğu sorunlarla ilişkilendirilmiştir.¹⁴ Zira topraktan ürün alınamayan kıtlık yıllarında insanlar yetersiz beslenmekte, fiyatların artması nedeniyle bilhassa fakir halkın bağımsızlığı zayıflamaktadır. Bu da salgınlara uygun bir zemin oluşturmaktadır. Neticede kıtlığın oluşturduğu ortamın vebanın yayılmasında önemli bir etken olduğu vurgulanır.

İbn Battûta, kendisi Hindistan'dayken Delhi'de hüküm süren Türk-İslâm hanedanı Tuğluklulardan Muhammed Şah'ın ordusunda görülen vebayı anlatmaktadır. Buna göre Muhammed Şah, isyan eden bazı grupları etkisiz hale getirmek için yola çıkar. Hedefi Delhi'ye altı aylık mesafedeki Ma'ber bölgesi emîri Şerîf Celâleddin Ahsen Şah'ın üzerine gitmektir. Ancak yolu yarılacaklarında verdikleri mola sırasında askerleri arasında veba baş gösterir (735/1334-35). Hastalık askerlerin büyük bir kısmının ölümüne sebep olur. Dahası ordunun büyük kumandanlarından da vebaya yakalananlar vardır. Bu kayıp nedeniyle ordu daha fazla ilerleyemez ve başkente dönmek zorunda kalır.¹⁵ Neticede bu hastalık, dolaylı olarak Ma'ber'in, Delhi Sultanlığı'nın idaresinden çıkmasına sebep olmuştur.¹⁶ Bu hadisede anlatılanların benzerini başka ordular da yaşamıştır. Hatta kara vebanın tüm dünyaya yayılmasına sebep olduğu kabul edilen meşhur olayda da Moğol askerlerinden diğer insanlara bulaştığı anlatılır. Savaşlar nedeniyle orduların içerisinde bir salgın ortaya çıktığında hastalığın hızla yayılmasına etki eden şey bir arada bulunmaları gibi görünse de özellikle birbiri ardınca hayatını kaybedenlerin vaktinde gömülememesi gibi başka nedenler de salgının etkilerini artırmaktadır.¹⁷

Seyyah'ın Hindistan'daki vebayla ilgili bir diğer gözlemi, Mutra'ya gittiği zaman gördükleri hakkındadır. Burada yaşanan salgın konusunda özellikle insanların aniden hastalandıkları ve hızlı bir şekilde hayatlarını kaybettiklerine vurgu yapar. Onun gözlemlerine göre Mutra'da salgına yakalananlar iki veya üç gün içerisinde hayatlarını kaybediyorlardı.¹⁸ Bu sürede olmazsa en geç dördüncü gün ölüm gerçekleşiyordu. Dışarı çıkan biri her defasında ya bir hasta ya da bir ölüyle karşılaşılıyordu. İbn Battûta, sağlıklı olduğunu düşünerek bir cariyeye satın alır fakat cariyeye hemen ertesi gün hayatını kaybeder. Bir gün vezirlerden birinin hanımı, yaklaşık sekiz yaşındaki oğluya İbn Battûta'yı ziyaret ederek fakirliğinden şikâyet eder. O da ona bir miktar yardımda bulunur. Sonraki gün kadın tekrar gelerek ölmüş oğlu için kefen talebinde bulunur. Dün yanında bulunan oğlu bugün artık bir ölüdür.¹⁹ Bu salgında Sultan ailesinden de

¹⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 49.

¹⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 470.

¹⁶ S. Haluk Kortel, "Tuğluklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/333-336.

¹⁷ William H. McNeill, *Plagues and Peoples* (Oxford: Basil Blackwell, 1988), 149-198.

¹⁸ Bu süre diğer ülke ve şehirler hakkındaki bilgilerimizle benzerlik göstermektedir. Bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, 4/80-81.

¹⁹ Ani ölümlerle ilgili başka kaynaklarda da kayıtlar bulunmaktadır. Bu konudaki örnekler için bk. Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir

çok sayıda kişi yaşamını yitirmiştir. Özellikle tek çocuğu olan oğlunun kaybı Sultan Gıyâseddin'e çok ağır gelir. Kısa süre sonra hastalığı depresir ve hayatını kaybeder.²⁰

İbn Battûta Halep'te bulunduğu sıralarda kara vebanın Gazze'yi sardığını, bir günde binden fazla kişinin hayatını kaybettiğini öğrenir. Gazze'deki durumu aldığı duyumlarla anlatan Seyyah, Humus'takini bizzat müşahede etmiştir. Şehre girdiği ilk gün üç yüz kişinin hayatını kaybettiğini görür. Dımaşk'a gittiğinde şehir halkı üç gün oruç tuttuktan sonra Cuma günü Akdâm Mescidi'ne çıkmış, nihayet Allah vebayı hafifletmiştir. Aynı gün şehirde ölenlerin sayısı iki bin dört yüz dolaylarındadır. İbn Battûta Dımaşk'tan Aclûn'a oradan Beyt-i Makdis'e giderken de hastalığın ilerlemesine şahit olur. Kudüs'te olduğu sıralarda ulemâdan İzzeddin b. Cemâa bir ziyafet tertip edip kendisini davet eder. Ziyafetin sebebi ise cenaze namazı kılınmadan bir gün geçirilmesidir. Zira Hatîb İzzeddîn vebadan kurtulur ve bir günü cenaze namazı kılınmadan geçirirse böyle bir ziyafet vereceğini adanmıştır.²¹ Seyyah bu şehirde salgının en yoğun olduğu dönemde günde yirmi bir bin kişinin öldüğünü, orada önceden tanımış olduğu birçok kişinin vebadan ölmüş olabileceğini yazar.²² Bu kişilerin toplumdaki konumlarından olsa gerek onlar için sadece rahmet dilemekle kalmaz, Allah'ın onları engin rahmeti ve sevgisiyle kuşatması için dua eder.²³

İbn Battûta, vebanın başka kişiler üzerindeki tesiri ve şehirlerdeki durumunun yanı sıra ailesinden vebaya yenik düşenlerin bilgisini de vermektedir. O, Tunus'tan Fas'a doğru giderken Taza şehrinde annesinin vebadan hayatını kaybettiğini öğrenir.²⁴

Kara veba salgınında halktan kişilerin yanı sıra ileri gelenlerden de bazı isimler hayatını kaybetmiştir.²⁵ Memlûk toplumunda çok sayıda âlim ve devlet adamı, bazıları aile boyu olmak üzere vebaya yenik düşmüştür.²⁶ Bunların dışında Hıristiyan krallardan Kral XI. Alfonso da vebadan hayatını kaybedenler arasında yer aldı. Endülüs, Kral Alfonso tarafından aylardır kuşatma altındadır. Sonra aniden Alfonso vebadan hayatını kaybeder. Seyyah'ın onun ölümüne duyduğu sevinç, hadiseyi aktarırken kullandığı ifadelerde açığa çıkmaktadır. Üstelik onun vebadan en çok korkan kişi olmasına rağmen bu hastalıktan ölmesini de özellikle vurgular.²⁷

Veba en yaygın hastalık olmakla beraber insanların hayat kalitelerini düşüren, hem beden hem de ruhen çöküntüye sebep olan cüzzam ve sedef hastalığı da bu yüzyıllarda çokça

Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4/81; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağriberdî, *en-Nüccümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 10/156-157.

²⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 590. Burada sözü edilen sultan, Gıyâseddin II. Muhammed Şah'dır. Onun ölümü 752/1351 yılına rastlamaktadır. Dolayısıyla kara vebanın yoğun olarak etkili olduğu yılların sonunda hayatını kaybetmiştir. Kortel, "Tuğluklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41/333-336.

²¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 637.

²² Her ne kadar bu ifade vebadan ölümlerine işaret ediyor olsa da İbn Battûta'nın daha önceki Kudüs ziyaretinin en az on yıl önce gerçekleştiği tespit edildiğinden bu kayıpların tamamının vebadan olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Detaylı bilgi için bk. Atmaca, *Kara Veba*, 87.

²³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 638.

²⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 642.

²⁵ Özlem Genç, "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, 2011, X, 123-150.

²⁶ Ebü's-Safâ Selâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd., 1998), 5/80-81; *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1934), 8/174; Atmaca, *Kara Veba*, 106.

²⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 651.

görülmekteydi. Deride deformasyon şeklinde kendini gösteren bu hastalıklardan kurtulmak için Hintli keşişlerin yanına sığınan insanlar bulunmaktaydı.²⁸

İbn Battûta seyahatine henüz başlamıştır ki Cezayir'in liman şehirlerinden biri olan Bicâye'ye geldiğinde sıtma hastalığına yakalanır. Yakın bir arkadaşı ona hastalığını atlatacağı kadar seyahatini ertelemesini tavsiye etse de o, ecelinin onu Hicaz yolundayken bulmasını tercih edeceğini söyleyerek yola devam etmeye karar verir. Gerçekten de hastalık onu bitap düşürür. Yolculuk sırasında halsizliği nedeniyle atından düşmemek için kendisini bineğinin eğerine bağlar. Dahası hayvandan inerse tekrar binemeyeceğini düşünerek Tunus'a ulaşana kadar atından inmekten kaçınır. Daha önce anlatılan sıtmanın semptomlarını İbn Battûta'nın da şiddetli bir şekilde yaşadığı anlaşılmaktadır ancak hastalığından tam olarak nasıl iyileştiği hakkında bilgi vermez.²⁹

Tüster³⁰ şehrine vardığında İbn Battûta'yı yeniden sıtma tutar. O, buradaki hastalığını şehirle ilişkilendirmektedir. Ona göre suyu, meyvesi bol olan Dimaşk ve benzeri şehirlere misafir olan kişiler eğer hararetin yoğun olduğu bir vakitse mutlaka sıtmaya yakalanır. Tıpkı arkadaşlarına olduğu gibi bu hastalıktan hayatını kaybedenler de olmuştur.³¹

Sıtma hastalığının bu dönemde çok geniş bir coğrafyada sık sık yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira Seyyah, Ma'ber'den Maldiv adalarına doğru yola çıkacağı sırada yeniden sıtmaya yakalanır. Müshil etkisi yapan bazı ürünler tüketir ve bu sayede şifa bulur.³²

İbn Battûta, muhtemelen yediği bir yemekten etkilenerek günler süren bir mide hastalığı çektiğini anlatır. Mali'de olduğu sıralarda *kafî* denen bir otlaya yapılan yemeği yedikten sonra içerisinde bulunduğu altı kişilik grubun tamamı hasta olmuştur. Hatta içlerinden biri hayatını kaybeder. Bu hastalık Seyyah'ı oldukça güçsüz düşürmüş olacak ki sabah namazını kıldığı sırada aniden bayılır. Bunun üzerine bir Mısırlıdan mide sökücü ilaç isteyip şifa bulmaya çalışır. İki ay kadar bu hastalıkla mücadele etmek zorunda kalsa da neticede iyileşir. İbn Battûta bu hastalıktan kurtuluşunu ölümden dönme olarak nitelendirmiştir.³³

XIV. yüzyılda bazı yörelerde görülen hastalıklardan biri de fil ayağı (kademü'l-fil) hastalığıdır. Yemen'in Hind kıyısındaki son şehri olan Zafâr'da yaşayan kadın ve erkeklerin sık sık maruz kaldığı bu hastalıktan dolayı hastanın iki ayağı birden şişmektedir.³⁴ Erkeklerde fitik hastalığı yoğun olarak görülür. Ciltte ortaya çıkan çıban da hayatı olumsuz etkilemektedir. Özellikle insanın hareketlerini kısıtlayan bölgelerde daha rahatsız edici olur. İbn Battûta'nın kalçasında çıban çıkmış ve bu nedenle davet edildiği bir meclisten oturamaması nedeniyle ayrılmıştır.³⁵

²⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 528.

²⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 22-23.

³⁰ Arapça'da "Tüster" olarak ifade edilen Şüşter şehri, İran'ın güneybatısında tarihî bir şehir olup Hûzistan eyaletine bağlıydı. Rıza, Kurtuluş, "Şüşter", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/276-277.

³¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 192.

³² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 592.

³³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 667.

³⁴ Günümüzde fil hastalığı olarak anılan lenfödem, kol ve bacakların şişmesi ile kendini belli eder ve bağışıklık sisteminin bir parçası olan lenf bezlerinde oluşan tıkanmalar nedeniyle ortaya çıkar. Bu tıkanmalar, kol ve bacaklarda sıvı birikmesine ve şişlikler oluşmasına neden olur. <https://www.medicalpark.com.tr/fil-hastaligi/hg-2122>

³⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 495.

Ateşli bir hastalık olarak bilinen humma ise bazen stresli, üzüntülü hallerde girilen vaziyeti ifade etmek üzere kullanılmaktadır. İbn Battûta alacak verecek meselesi yüzünden sıkıntıya düştüğü bir zamanda kendisini çok rahatsız eden ve üzen bu hususu anlatırken hummaya yakalandığını söylemiştir.³⁶

2. Hastaneler

XIV. yüzyılın ortalarında, dönemin önemli merkezlerinden biri olan Mısır'da Memlûk Devleti hüküm sürmekteydi. Burada devlet adamlarının itina gösterdiği hususların başında ilmi kültürel müesseseler inşa etmek ve bu faaliyetleri desteklemek gelmekteydi. Mısır'da bu amaçla kurulan yüksek kapasiteli medreselerle beraber hastaneler hem tedavi hem de eğitim amacıyla işlev gören önemli müesseseler arasında yerlerini almıştı. Bu hastanelerden biri İbn Battûta'nın tarifleriyle Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun'un türbesinin yakınındaki iki konak arasında bulunuyordu. Sınırsız hizmet sunan hastanede sayılamayacak kadar çok ilaç yer alıyordu. Buranın günlük bir dinar geliri olduğu anlatılmaktadır.³⁷ Söz konusu hastane Bîmâristân-ı Kalavun veya Bîmâristân-ı Mansûr diye anılan ve Sultan Kalavun tarafından yaptırılan bir müesseseydi. Büyük kısmı bîmâristândan oluşsa da büyük bir külliye şeklindeydi. Külliye içerisinde cami, medrese, türbe ve bahsi geçen bîmâristân bulunmaktaydı.³⁸ Hastanenin hem yönetimi hem de bakımıyla ulemâ ilgilenmekteydi. Bu yapıdan geriye minare, giriş avlusu ve birkaç duvar kalmıştır.³⁹

İbn Battûta, Nureddîn Mahmûd Zengî'nin Dîmaşk'ta yaptırmış olduğu ve onun adıyla anılan büyük hastanenin nasıl kurulduğunu anlatırken menkıbevî bir olaydan bahseder. Buna göre hastane bir iksir sayesinde bakırı altına çeviren Ebû Yakub'un altına çevirdiği eşyalar sayesinde yapılmıştır. Seyyah burayı yeryüzünde yapılmış en güzel hastane olarak tavsif eder.⁴⁰ Ayrıca Halep'te⁴¹ ve Çin topraklarındaki Kanton'da (Sînussîn) bir tapınak bünyesinde yer alan hastanelerin varlığından,⁴² Merînî hükümdarının ülkenin tüm şehirlerinde hastaneler yaptırıp hastaların giderleri için vakıflar kurmasından, taleplere cevap verebilmek ve hastaların şifa bulmasını sağlamak amacıyla doktorlar tayin ettiğinden söz etmektedir.⁴³

³⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 511.

³⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 46.

³⁸ Doris Behrens-Abouseif, "Kalavun Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/228-229. Kalavun Hastanesi, vakıf gelirleriyle orantılı olarak geniş imkânlarla sahip olan, meşhur hekimlerin görev yaptığı dönemin en mühim hastanelerinden biriydi. Burada hem hastalar tedavi ediliyor hem de tıp eğitimi veriliyordu. Dönemin ünlü hekimlerinden biri olan İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288) kitaplarını bu hastaneye bağışlamıştır. Detaylı bilgi için bk. M. Fatih Yalçın, "Memlûkler Döneminde Kalavun Hastanesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Autumn I 2018, 70/325-337.

³⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çevirenin Notu), 692.

⁴⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 72. Dîmaşk'taki bu hastanede hastaların isim, reçete ve diyetlerinin sicil defterlerine kaydedildiği, akıl hastaları için de özel bir tedavi uygulandığı anlatılır. Bk. Emin Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1999).

⁴¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 79. Halep'teki bu hastanede su ile tedavi yöntemleri kullanılırdı. Hastanenin inşası için, Nüreddin Mahmud Zengî'nin doktorlara verdiği talimatla Halep'in havası en güzel olan yeri tespit edilmişti. Bk. Kâmil el-Bâlî el-Gazzî, *Nehrü'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*. nşr. Mahmûd Fâhûrî-Şevki Şa's. 2. Baskı. 3 Cilt. Dîmaşk: Dâru'l-Kalem 1991-1992; Muhammed Mutî' el-Hâfız, "el-Bîmâristânî'n-Nûrî bi-Haleb ve Vakfiyetuhû", *Avraq*. 3/6. Madrid 2002.

⁴² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 618.

⁴³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 648.

Önceleri yapılmış olan bir diğer hastane de Bağdat'ın batı yakasındaydı. Bâbü'l-Basra Mahallesiinde, Dicle'ye bakan cadde üzerinde devasa yapıda bir mâristan⁴⁴ bulunmaktaydı. Ancak bu mâristanın büyük bir kısmı harap olmuş, ondan geriye sadece köhne izler kalmıştı.⁴⁵

Bugün Mardin'in ilçesi olan Nusaybin'de de iki hastane bulunduğunu İbn Battûta aktarmaktadır.⁴⁶

3. Doktorlar

İbn Battûta'nın seyahatnâmesinde doktorlar hakkında kısıtlı bilgi mevcuttur. Hindistan bölgesindeki Nandurbar adlı küçük bir şehirde yaşayan insanların çoğu oldukça mahir olup bunlar arasında bir meslek grubu olarak doktorlar da bulunmaktaydı. Bu kişiler Marhata kabilesinden olup ileri gelenlerine Brahmanlar ya da Kşatriyalar denilmekteydi.⁴⁷ Çin'deki Kanton'da yer alan bir tapınakta da hastane vardı ve doktorlar burada bulunuyordu.⁴⁸ Bunlarla beraber Kalavun Hastanesi başta olmak üzere daha önce zikredilen büyük hastanelerde çok sayıda doktorun bulunduğu ve hastaların tedavi edilmesinin yanı sıra bu müesseselerin doktor yetiştirmesi yönüyle de tıp ilmine katkı sağladığı bilinmektedir.

4. İlaçlar ve Tedavi Yöntemleri

4.1. Bitkiler

İbn Battûta, otuz yıla yakın süreyle yapmış olduğu seyahatinde farklı kültürlerin farklı amaçlarla kullandıkları bitkiler hakkında bilgi edinmiş, çoğu zaman bu bitkiler hakkında detaylı bilgi vermeyi ihmal etmemiştir. Bunlar arasında şu bitkiler yer almaktadır:

Beyder: İbn Battûta Mali'de bulunduğu sıralarda yaşamış olduğu bir mide hastalığı nedeniyle beyder denilen bitki kökünden yapılan bir ilaç kullanmıştır. Bu bitki köküne anason ve şeker ekleniyor, sonra suya karıştırılarak içiliyordu. İlacın safra dahil olmak üzere midneyi boşaltmada çok etkili olduğu anlatılmaktadır. Zira Seyyah bu etkilerinden bahsetmiş ve uzun süreli bir hastalık süreci geçirmesine rağmen nihayetinde hastalığından kurtulduğunu söylemiştir.⁴⁹

Nevre yaprağı: Nevre yaprağı, Hindistan'da kutlamalarda herkesin çokça içtiği gül şerbetinden sonra tenbûl ve fevfel ile birlikte on beşer adet alınır ve çiğnenirdi. Bunların, çiğnendiği takdirde dişleri sağlamlaştırma, ağza hoş bir koku verme, safra ve balgamı giderme, hazmı kolaylaştırma gibi özellikleri bulunmaktaydı.⁵⁰

Tenbûl: Bu bitki, üzüm ve biber gibi yanındaki çubuğa dolanarak yetişir. Ancak tenbûlun meyvesi olmaz, sadece yaprağı için yetiştirilir. Sarı olanı daha makbuldür. Hintliler için oldukça kıymetli bir bitkidir. Öyle ki bir yolcu misafir olduğu ev sahibine tenbûl hediye ettiği takdirde dünyayı hediye etmiş gibi sevinir, hatta tenbûl hediye edilmesi altın ve gümüşün hediye

⁴⁴ Hastane anlamına gelen kelimelerden biridir.

⁴⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 220.

⁴⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 230.

⁴⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 532.

⁴⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 618.

⁴⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 667.

⁵⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 156.

edilmesinden daha makbul görülürmüş. Genellikle tenbûl tek başına değil başka bitkilerle birlikte kullanılır. Önce minik parçalara ayrılmış fevfel ağza alınır, sonra tenbûl yaprağının üzerine bir miktar kireç konularak ağza atılır ve fevfel ile birlikte çiğnenir. Bu karışım; ağza ferahlık veren, kötü kokuları gideren, hazmı kolaylaştıran ve aç karnına su içmenin zararlarına engel olan bir karışımdır. Bunların yanında cinsel gücü artırdığı da eklenmelidir. İnsanların yatarken başuçlarında bu karışımı hazır bulduklarını, bilhassa hükümdar ve kumandanların cariyelerinin tenbûlden başka bir şey yemedikleri anlatılmaktadır.⁵¹

Nârgîl: Bu, Hindistan'a özgü bir cevizdir, bugün bilinen adıyla Hindistan cevizidir. Sadece yemek suretiyle değil farklı yönlerinden de istifade edilen bu bitkinin etrafında bulunan liflerden gemi tahtalarını birbirine bağlamada kullanılan ipler yapılır. Hindistan cevizi; bedene güç verici, yüzdeki canlılığı ve cinsel arzuları artırıcı özelliğe sahiptir. Ceviz henüz yeşilken başından açılan delikten serin bir sıvı çıkar. Bu sıvı hem çok lezzetli hem de afrodisyak bir etkiye sahiptir. Hindistan cevizinin yağı, kandillerde kullanılabildiği gibi saçların gür ve parlak olması amacıyla bilhassa kadınlar tarafından sıkça tercih edilir.⁵² Hintlilerin yemekten sonra güzel kokulu ve hazmı kolaylaştıran Hindistan cevizi balı tükettikleri anlatılmaktadır.⁵³

Mehvâ: Tedavi edici bir yönü bilinmese de çok tüketildiği zaman baş ağrısı yaptığı anlatılan mehvânın tadı üzüme benzer. Güneşte kurutulduğunda ise incir tadı verir.⁵⁴

Demir tozu: Bazen insanlar cinsel güçlerini artırmak için ilaçlara müracaat ederlerdi. Hindistan'daki cûkîlerden (yogi) birinin bu amaçla içerisinde demir tozu bulunan haplar yaptığı, hatta hapların dozunu biraz fazla kaçırmanın hastalanıp halsiz düştüğü anlatılmaktadır.⁵⁵

Bazı hastalıklardan kurtulmak için halkın müshil etkisi yapan ilaç veya yiyeceklere yöneldiği, ishal sayesinde vücutlarını hastalıktan kurtarmaya çalıştığı görülmektedir. İbn Battûta, Ma'ber'de sıtma olduğunda –ki bu hastalığı öldürücü sıtma olarak tanımlar- Allah'ın kendisine verdiği sezgiyle Hint hurmasını suda ıslattıktan sonra içtiğini, üç gün boyunca bu sayede ishal olduğunu ve neticede sıtmadan kurtulduğunu anlatmaktadır.⁵⁶

4.2. Diğer Tedavi Yöntemleri

Dünyanın bazı yerlerinde insanlar bilhassa çaresiz kaldığında tıbbî tedavinin dışında başka şekillerde hastalıklarından kurtulmaya çalışmışlardır. XIV. yüzyılda bununla ilgili örneklerden biri Hindistan'daki tapınaklardan birindeki cûkî denilen Hintlilerle alakalıdır. Söylentilere göre cüzzam ve sedef gibi deri hastalıklarına yakalananlar saç sakalı birbirine karışmış, yaptıkları ağır perhizden benizleri sararmış olan bu cûkîlerin yanında bir müddet kaldıklarında sağlıklarına kavuşuyorlarmış.⁵⁷

Allah'ın varlığına ve onun kullar üzerindeki etkisine inanan toplumlar sıkıntılı hallerden kurtulmak için O'na dua etmeyi ihmal etmezler. Tarihte etki düzeyi ve alanı bakımından özel bir

⁵¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 254-255.

⁵² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 255-256.

⁵³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 566.

⁵⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 391.

⁵⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 528, 590.

⁵⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 592.

⁵⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 528.

yere sahip olan kara vebanın Dimaşk halkını etkilediği vakitlerde halkın salgından korunması için tüm şehir halkına bir duyuru yapılmış ve herkesin üç gün oruç tuttuktan sonra bir araya gelerek Allah'a dua etmesi emredilmişti (749/1348). Bu dua merasiminde her dinden ve toplumun her kesiminden bireyler bulunuyordu. Öyle ki; Yahudiler ellerinde Tevratları, Hıristiyanlar İncilleriyle yanlarında çocukları da bulunarak Müslümanların arasında yer almışlardı.⁵⁸ Dualar ve yakarışlar nedeniyle vebanın hafiflediği vurgulansa da tespitlerimiz bunun geçici bir durum olduğu yönündedir. Nitekim sonraki günlerde günlük ölüm sayılarının çok ciddi rakamlara ulaştığı olmuştur.⁵⁹

5. Hıfzıssıhha

Sıcak havalar vücudun ısısını yükselterek bazı rahatsızlıklara sebep olabilmektedir. Bu nedenle XIV. yüzyılda insanların sıcaktan korunmak için bazı önlemler aldıkları görülür. Hindistan, sıcakların yoğun olarak görüldüğü yerlerden biridir. İnsanlar bunaldığı için neredeyse çıplak oturuyor, bazıları bellerine ve sırtlarına ıslak peştamallar sararak serinlemeye çalışıyorlardı. Peştamal kurudukça tekrar ıslatarak serinlik kısmen de olsa muhafaza ediliyordu.⁶⁰

Hintliler, siyrâc dedikleri susam yağını kellerini kille yıkamadan önce kullanırlar, bu sayede bedenleri temiz ve yumuşak olurdu. Sakallarının uzunluğu da onların bu maddelerle bakım yapmasına bağlanır.⁶¹

Hintlilerin hayatî tehlike oluşturan uçan sülüklere karşı limon kullandıkları görülür. Onlar, zûlû adını verdikleri uçan sülükler vücutlarına yapıştığında limon ile sülüğü vücutlarından uzaklaştırırlardı. Bu, oldukça mühim bir işlemdir. Öyle ki sülükleri önemsemeyip vücutundan kan emmelerine mani olmayan bir insanın kan kaybından hayatını kaybettiği anlatılır.⁶²

Bazen insanlar teninin renginden yola çıkarak birinin hasta veya sağlıklı olduğu hakkında fikir sahibi olabilirler. Basra halkıyla ilgili buna dair bir not düşünülmüştür. İbn Battûta, Basra'nın havasının kötü olmasından dolayı insanların renginin sapsarı olduğunu söyler. Hatta bir şair, vezirin önünde bununla ilgili bir şiir söyler:

“Allah aşkına bir göz atın sofradaki limona!

Seyredildikçe ders alınacak bir hâl ilham ediyor

Aşk derdiyle yanana ne giydirmişse Hüdâ

Basra halkına da aynı renkten giydiriyor!”⁶³

⁵⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 108-109.

⁵⁹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn b. Şihabüddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1992), 14/244.

⁶⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 382.

⁶¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 363-364.

⁶² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 582.

⁶³ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 187.

Sonuç

Tıp denilince akla önce hastalık, sonra o hastalıktan kurtulma yolları ve dolayısıyla bu amaçla kullanılan yöntemler gelir. İbn Battûta Seyahatnâmesinde birçok hastalık hakkındaki gözlemlerine yer vermiştir. Onun XIV. yüzyılda görülen hastalıklar hakkında verdiği bilgilerden vebayla ilgili olanlar Mısır, Suriye gibi Memlûk Devleti toprakları; Delhi, Mutra başta olmak üzere Hindistan'daki Delhi-Türk Sultanlığı toprakları; biraz da Endülüs'te yaşananlardan oluşmaktadır.⁶⁴ Sıtmadan da Cezayir, Tüster, Maldiv Adaları'nda bulunduğu sıralarda yaşadıkları olayları anlatırken bahseder.⁶⁵ Seyyah'ın birkaç defa sıtmaya yakalanarak sonra da şifa bulduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun bu konudaki kayıtları sadece gözlemlerine değil bizzat yaşadığı tecrübelerle dayanmaktadır.

İbn Battûta'nın tıp ve sağlık konusuyla ilgili olarak tanıttığı hastaneler arasında Kalavun Hastanesi'nin önemli bir yeri vardır. Nitekim o, diğer birçok hastanenin sadece varlığından bahsederken bu müesseseyi biraz daha detaylı anlatmaktadır. Verdiği bilgilerden dönemin hastanelerinde oldukça sistemli bir hizmetin sunulduğu anlaşılmaktadır.

Gezip gördüğü yerlerdeki bitkilerin kullanım amaçları hakkında pek çok detaya yer veren Seyyah, müshil etkisi yapan ilaçların çeşitli hastalıklardan kurtulmak için kullanıldığını, kendisinin de bu amaçla söz konusu ilaçlardan kullanarak şifa bulduğunu anlatmaktadır.

Tarihte yaşamış şahısların, herhangi bir kaygı veya zorunluluk olmadan gözlemlerini aktardığı seyahatnâmeleri, dönemin toplumlarının hayatları hakkında çok ilginç detaylara yer vermeleri hasebiyle kaynaklık değeri yüksek eserler arasında yer alır. Seyahatnâmesi ile dünya çapında tanınan bir isim haline gelen İbn Battûta, sadece tıp ve sağlık konusunda değil yaşamın birçok alanıyla ilgili meseleler hakkındaki kayıtlarıyla araştırmacılara kıymetli malumat sunmaktadır. Hâsıl-ı kelâm hem söz konusu eser hem de aynı türdeki diğer eserlerin bu yönüyle incelenmesinin tarihî malzemeye ulaşma açısından fayda sağlayacağına kanaat getirilmiştir.

⁶⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 49, 570, 590, 637-638, 651.

⁶⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 22-23, 192, 592.

Kaynakça

- Atmaca, Esra. *Kara Veba- Memlükler'de Salgın ve Toplum (749/1348-49)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Ayktut, A. Said. "İbn Battûta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/361-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Behrens-Abouseif, Doris. "Kalavun Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/228-229. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çetin, Altan. "İbn Battûta'ya Göre XIV. Asır Türk ve İslâm Dünyasında Yemek Kültürü", XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara, *Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt, Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi Tarihi*, s. 1-26.
- Gazzî, Kâmil el-Bâlî el-Halebî. *Nehrü'z-Zehbe fi Târîhi Haleb*. nşr. Mahmûd Fâhûrî-Şevki Şa's. 2. Baskı. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem 1991-1992.
- Genç, Özlem. "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri". *Tarih Okulu* 10 (2011), 123-150.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- İbn Battûta. *Rihletü İbn Battûta/Tuhfetü'n-Nazzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve 'Acâibi'l-Esfâr*. 2 Cilt. Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn b. Şihâbüddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 14 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1992.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kavak, Abdulcebbar. "Seyyah İbn Battûta'nın Gözüyle 14. Asır İran Toplumunda Tasavvufî Hayat", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/25, 432-456.
- Kırkıl, Emin. *Selçuklu Döneminde Halep*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1999.
- Kortel, S. Haluk. "Tuğluklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/333-336. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kurtuluş, Rıza. "Şüşter". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Littman, Robert J. "The Plague of Athens: Epidemiology and Paleopathology", *Mount Sinai Journal of Medicine* 76 (2009), 456-467.
- Macit, Yunus. Seyahatnâmelerde Hadîs Kültürü: İbn Battûta Örneği". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2012, VII/3, 2815-2836.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- McNeill, William H., *Plagues and Peoples*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
- Muti' el-Hâfız, Muhammed. "el-Bimâristâni'n-Nûri bi-Haleb ve Vakfiyetuhû". *Awraq*. 3/6. Madrid 2002.
- Öz, Şaban. "Siyer Kaynağı Olarak Seyahatnameler – İbn Battûta Seyahatnamesi Örneği". *ASD: Akademik Siyer Dergisi = Journal of Academic Sirah*, 2021, II/3, s. 2-19.
- Palalı, M. Zeki. "Cüzzam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh. *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*. thk. Ali Ebû Zeyd vd. 5 Cilt, 1998.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. 29 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1934.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Mâ Ravâhü'l-Vâ'ün fi Ahbâri't-Tâ'ün*, thk. Muhammed Ali el-Bâr (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 20-21.
- Taş, Aydın. "Seyahatnâmelerde Fıkıh Kültürü: İbn Battûta Örneği". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, XIV/2, 423-492.

Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Belge Yayınları, 2019.

Varlık, Nükhet. *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*. çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

Yalçın, M. Fatih. "Memlükler Döneminde Kalavun Hastanesi". *The Journal of Academic Social Science Studies, Autumn I 2018*, 70/325-337.

<https://tr.khanacademy.org/science/health-and-medicine/infectious-diseases/malaria/a/what-is-malaria>

<https://www.medicalpark.com.tr/fil-hastaligi/hg-2122>